

Een rechter in Auschwitz

*SS-rechter Konrad Morgen en zijn strijd
tegen corruptie en 'illegale' moorden in de
concentratiekampen*

Van dezelfde auteur:

Verschenen in 2015/2016:

Oorlogszone Zoo – De Berlijnse dierentuin en de Tweede Wereldoorlog
De boodschapper uit de hel – Kurt Gerstein

Verwacht in 2017:

Het masker van de massamoordenaar – Arthur Nebe

Een rechter in Auschwitz

*SS-rechter Konrad Morgen en zijn strijd
tegen corruptie en 'illegale' moorden in de
concentratiekampen*

Kevin Prenger

Schrijver: Kevin Prenger
Coverontwerp: Dennis Kramer
ISBN: 9789402154825
© 2017 Kevin Prenger

Omslagfoto's:
Boven: Paul Arps
Onder: Bundesarchiv, B 285 Bild-04413 / Stanislaw Mucha / CC-BY-SA 3.0
Portretfoto Konrad Morgen: Fritz Bauer Institut
Portretfoto auteur: Debbie van Dam

Inhoud

Huiveringwekkende taferelen	7
Meegesleept door Hitlers successen	11
Pacifist of vechtersbaas?	17
De tweeledige staat	23
Rechtspraak in de SS	28
In het Generalgouvernement.....	33
Rehabilitatie.....	43
De gruwelen van Buchenwald	46
Koch en handlangers voor het gerecht.....	53
Het mysterieuze lot van Florstedt.....	57
De bloedrechter	61
Het Bunkerdrama in Vught	65
Reinhard en Erntefest.....	73
Een zeer bijzondere en akelige functie	79
Rondleiding door de vernietigingsfabriek.....	84
Een luizenleventje in Auschwitz	93
“Klassenjustitie” in Auschwitz	100
De geheime liefde van de kampcommandant	106
Gedwarsboomd in Auschwitz	111
De hel van Plaszów	118
Een onverwachte nederlaag	124
De heks van Buchenwald.....	128
Leugens en halve waarheden in Neurenberg	135
Eenmanskruistocht tegen de Endlösung?	147
Ik was maar een administrateur.....	153
Van hoofdschuldige naar meeloper.....	159
Een paradoxaal resultaat in Frankfurt.....	164
Van advocaat en getuige tot beklaagde	171
Rechter van de duivel?	177
Bronnen	185
SS-rangen	191
Begrippen.....	192
Eindnoten.....	197

Hoofdstuk 1

- Huiveringwekkende taferelen -

“Hopen, van enkele meters hoog, geen mensen meer, alleen droge boten”, dat was wat de in Tsjechië geboren Holocaustoverlevende Jan Hartman voor zich zag toen hij terugdacht aan het voorjaar van 1945 in concentratiekamp Buchenwald. Hij zag hoe Russische krijgsgevangenen in het kamp “als vliegen stierven”. Zelfs in Auschwitz, waar hij eerder gevangen had gezeten, had hij niet zoveel doden gezien. Ook zelf was hij meer dood dan levend. Hij was wat de gevangenen onderling een muzelman noemden, iemand die tot op het bot vermagerd was en door uitputting nauwelijks meer kon staan en lopen. De eveneens in Tsjechië geboren Buchenwald-overlevende John Chillag deelde zijn lot. Hij was verzwakt en ziek en verbleef voorafgaand aan de bevrijding van het kamp in de ziekenboeg. De gevangenen die daar bovenin de stapelbedden lagen waren volgens hem zo verzwakt dat ze niet meer naar beneden konden om te eten of hun behoefte te doen. Hij en zijn medegevangenen “lagen daar maar gewoon op die britsen, te zwak om iets te doen, en ik zou het nog maar een dag of twee hebben overleefd.”¹

De bevrijding van Buchenwald had voor mensen als Hartman en Chillag niet langer op zich moeten laten wachten. Het kamp vlakbij Weimar was overvol nadat er in januari 1945 meer dan 10.000 verzwakte gevangenen (veelal Joden) vanuit Auschwitz en Gross-Rosen waren gearriveerd na uitputtende voettochten en treintransporten. Eind maart bevonden zich 80.436 gevangenen in het kamp. Met het naderen van Amerikaanse troepen werden de gevangenen die daartoe nog in staat waren vanuit Buchenwald te voet en onder erbarmelijke omstandigheden geëvacueerd. Tijdens deze dodenmarsen kwam ongeveer één derde van de geëvacueerde gevangenen om; ze konden, uitgeput en ondervoed als ze waren, het tempo niet bijhouden en werden doodgeschoten en langs de weg achtergelaten door hun bewakers. In de ochtend van 11 april 1945 hadden de overgebleven gevangenen de macht in het kamp overgenomen en later die dag arriveerden de eerste Amerikanen. Ze troffen er nog 21.000 overlevenden aan. Jan Hartman herinnerde zich dat “er op een dag in de zonneschijn aan het eind van de barak een goed geklede Amerikaanse soldaat opdook. Dat was de

bevrijding.” Hij en zijn broer spraken Engels en verwelkomden de bevrijders. “Het was fantastisch voor hen en het was fantastisch voor ons.”² Maar van een feeststemming was geen sprake. Daarvoor waren de gruwelijkheden die de Amerikanen in Buchenwald en eerder in andere concentratiekampen aantreffen te groot.

Buchenwald was niet het eerste concentratiekamp dat door de westerse geallieerden bevrijd werd. Dat was het concentratiekamp Vught in Noord-Brabant, waar de Canadezen op 26 oktober 1944 slechts lege barakken aantreffen, nadat de gevangenen de vorige maand door de SS waren geëvacueerd naar kampen in Duitsland. Op 4 april 1945 werden de Amerikanen voor het eerst met eigen ogen geconfronteerd met de huiveringwekkende taferelen die tegenwoordig alom bekend zijn. In een subkamp van Buchenwald in het stadje Ohrdruf troffen de troepen van de *4th Armoured Division* van generaal George Pattons *Third Army* tientallen lijken en meerdere ernstig verzwakte gevangenen aan. Het meest gruwelijke dat hier werd aangetroffen, waren half verkoolde lichamen op brandstapels van spoorwegbielzen. Het waren de overblijfselen van de poging van de kampbewakers om de sporen van hun misdaden uit te wissen. Ze hadden de massagraven gedolven en getracht alle lichamen te verbranden, maar waren er niet in geslaagd hun werk op tijd af te maken.

De geallieerde opperbevelhebber Dwight Eisenhower en Patton, die kamp Ohrdruf op 12 april gezamenlijk bezochten, waren geschokt door wat ze aantrouwen. Om de wereld deelgenoot te maken van de misdadigheid van de nazi's kregen fotografen en cameramensen de opdracht de bevrijding van de Duitse kampen vast te leggen. Gefilmd werd hoe Duitse burgers op bevel van Patton in Buchenwald moesten ervaren welke misdaden er onder hun neus hadden plaatsgevonden. Met zakdoeken voor hun mond en tranen in hun gezicht liepen ze zo vlug als mogelijk langs een stapel uitgemergelde lijken. Voor hen uitgestald op een tafel lagen getatoeëerde stukken mensenhuid, menselijke lichaamsdelen op sterk water en een lampenkap die van mensenhuid gemaakt zou zijn.

Buchenwald, waar tijdens de oorlog ten minste 56.000 gevangenen waren omgekomen, was echter nog maar het topje van de ijsberg. In elk concentratiekamp dat in het voorjaar van 1945 werd bevrijd, trof-

fen de geallieerden soortgelijke taferelen aan. De hoeveelheid lijken was in concentratiekamp Bergen-Belsen zo groot dat de Britten een bulldozer moesten inzetten om de lichamen in massagraven te verplaatsen om een verdere uitbraak van een tyfusepidemie te voorkomen. In de door de westerse geallieerden bevrijde kampen waren tijdens de oorlog circa 600.000 gevangenen gestorven. De sterfteaantallen in de kampen die door de Sovjet-Unie werden bevrijd waren nog groter. Alleen al in Auschwitz waren 1,1 miljoen mensen omgebracht, merendeels Joden die in de gaskamers waren vermoord. De gruwelijke beelden van de bevrijde kampen verspreidden zich over de wereld en werden getoond tijdens het proces van Neurenberg, waar de nog levende nazikopstukken ter verantwoording werden geroepen voor oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. De concentratie- en vernietigingskampen van nazi-Duitsland groeiden uit tot symbool van de misdadigheid van het regime van Hitler. Vele honderden kampcommandanten en -bewakers stonden na de oorlog terecht voor de gruweldaden waaraan zij zich schuldig hadden gemaakt.

Een naam die ontbreekt in de lange lijst van na de oorlog berechte kamppersoneelsleden is die van Karl Otto Koch. Hij was van 1937 tot 1941 kampcommandant van Buchenwald. Onder zijn leiding was het sterftepercentage onder gevangenen opgelopen tot boven de 30%. Niet een geallieerd tribunaal of een rechtbank van het naoorlogse Duitsland, maar een rechtbank van de SS sprak de doodstraf tegen hem uit. Nog op 5 april 1945, terwijl de Amerikanen het kamp naderden, werd hij in Buchenwald ter dood gebracht door een executiepeloton van de SS. De zaak tegen Koch was begonnen met een gerechtelijk onderzoek naar corruptie in Buchenwald, dat werd uitgevoerd door de SS-rechter Konrad Morgen. Hij was verbolgen over de feiten die hij ontdekte: samen met enkele medestanders had Koch gevangenen bestolen, mishandeld en vermoord. Om deze redenen werd hij samen met enkele medeverdachten, waaronder zijn om haar wreedheid beruchte vrouw Ilse, ter verantwoording geroepen door de SS.

Met alle kennis die we tegenwoordig hebben van de misdaden van nazi-Duitsland lijkt het uitzonderlijk dat Koch en zijn vrouw vervolgd werden voor misdaden die voor ons synoniem zijn met het systeem van de Duitse concentratiekampen, waar diefstal, mishandeling en moord de dagelijkse praktijk waren. Maar Koch was niet het enige

kamppersoneelslid dat te maken kreeg met een soortgelijk gerechtelijk onderzoek door Konrad Morgen. Na Buchenwald stelde Morgen in meerdere grote concentratiekampen een onderzoek in naar misdaden begaan door kamppersoneel, zelfs in Auschwitz, de locatie van de grootste massamoord door de nazi's. Tegen meerdere beruchte kampcommandanten werden door Morgen juridische stappen ondernomen. Bijvoorbeeld tegen Amon Göth, de sadistische commandant van kamp Plaszów in Polen, en tegen Rudolf Höss, die de leiding had gehad over de systematische vergassing van Joden in Auschwitz.

Morgen beschreef zichzelf na de oorlog als een strijder voor rechtvaardigheid, die er alles aan gedaan had om gevangenen te beschermen tegen de gewelddadige uitpattingen van hun bewakers. Zijn gerechtelijke onderzoek naar de misdaden van concentratiekamppersoneel en de daaruit resulterende vervolging van bewakers en commandanten lijken niet te passen in de geschiedenis van het Derde Rijk, waar de meest ernstige misdaden onderdeel waren van het overheidsbeleid. De stapels lijken die bij de bevrijding van Buchenwald en andere kampen aangetroffen werden, vertellen een ander verhaal dan dat van Morgen. Toch maakte zijn rol net zo goed onderdeel uit van de geschiedenis van nazi-Duitsland als die van de beulen die hij vervolgde.

Hoofdstuk 2

- Meegesleept door Hitlers successen -

Hij had volgens Konrad Morgen een warme en vriendelijke blik, de man die op 19 mei 1935 in zijn blinkende Mercedes cabrio langsreed terwijl de zon op zijn gezicht scheen. Met zijn lange leren jas en militaire pet maakte hij een krachtige indruk. Morgen had hem in 1931 voor het eerst in levende lijve gezien op een politieke bijeenkomst, maar hij kende zijn gelaat vooral van de portretten die overal in Duitsland hingen. Was hij in 1931 nog een politicus zonder macht geweest, inmiddels was Adolf Hitler de onaantastbare leider van het herboren Duitsland. Op die meidag in 1935 opende hij het zoveelste succes van zijn regeringsperiode, de *Autobahn* van Frankfurt naar Darmstadt. Het was nog geen twee jaar geleden dat hij met het scheppen van wat grond de symbolische start had gegeven van de aanleg van de snelweg.³ De officiële inwijding was een knap staaltje staatspropaganda; staand in zijn auto met hakenkruisvlaggetje op het rechter voorspatbord werd de *Führer* langs de uitzinnige mensenmenigte gereden, die zich langs de weg verzameld had en massaal de Hitlergroet bracht. Morgen was er die dag om samen met andere studenten het publiek op afstand te houden. Hij was verrast door de sympathieke uitstraling van Hitler, de man die Duitsland in de jaren 30 zijn trots teruggaf.

Toen Valentin Georg Konrad Morgen op 8 juni 1909 in Frankfurt am Main werd geboren, was Hitler nog slechts een onbeduidende jongeman die zonder vaste verblijfplaats rondzwierf in Wenen. Met een treinmachinist als vader moest ook Konrad op eigen kracht de maatschappelijke ladder beklimmen. Dat ging hem echter goed af. Na in 1929 zijn examen aan de *Oberrealschule* met succes te hebben afgelegd, liep hij een halfjaar stage als vrijwilliger bij het Bankhaus Goldschmidt in zijn geboortestad. Daarna ging hij studeren en onttrok hij zich aan het kleinburgerlijke leven van zijn ouders. Morgens belangstelling ging uit naar buitenlandse talen en geschiedenis en hij studeerde rechten aan de universiteiten van Frankfurt am Main, Rome en Berlijn. Tevens was hij student aan de Academie voor Internationaal Recht in Den Haag en het Instituut voor Wereldeconomie en Scheepvaart in Kiel. Als uitwisselingstudent verbleef hij in Frankrijk. Na suc-

cesvolle afronding van zijn studies mocht hij zich doctor in de rechten noemen.⁴

Als specialist in het internationale recht stond hem een mooie carrière te wachten in het “nieuwe” Duitsland van Hitler, waar jonge academici als hij volop carrièremogelijkheden hadden, mits ze zich gediensstig opstelden ten opzichte van het nationaalsocialisme en zich aansloten bij de partij of een daaraan gelieerde organisatie. Morgen beweerde na de oorlog dat hij voordat Hitler aan de macht kwam weinig enthousiast was over het nationaalsocialisme. Hij beschouwde zichzelf als een “nationaal-liberaal”. In 1931 had hij een bijeenkomst bezocht waar Hitler sprak, enkel omdat hij hem eens wilde horen spreken. De toespraak stelde hem teleur omdat hij vond dat Hitler “altijd over zichzelf sprak” en beloftes maakte zonder dat hij aangaf hoe hij deze ging uitvoeren. Een vijand van de partij vond Morgen zichzelf niet, maar hij verwachtte nog niet veel van het nationaalsocialisme.⁵ Zijn vader stond eveneens kritisch tegenover het nationaalsocialisme, maar zijn moeder niet: “Zij liet zich wat meeslepen door al het vlaggenvertoon, de toespraken en het marcheren van zingende colonnes. Ze hoopte dat er met Hitler een groot keerpunt was gekomen.”⁶

Het was niettemin niet lang na de benoeming van Hitler tot rijkskanselier in januari 1933 dat Konrad Morgen zich aansloot binnen de gelederen van de nationaalsocialisten. Op 1 maart 1933 werd hij lid van de *Allgemeine-SS*⁷, de civiele tak waaruit mannen werden gerekruteerd voor de *Waffen-SS*, *Sicherheitsdienst* en andere onderdelen van Heinrich Himmlers SS. Vanwege zijn opleiding en krachtige lichaamsbouw werd hij meteen benoemd tot *SS-Rottenführer*. Zelf beweerde hij na de oorlog dat hij nooit echt lid was geweest van de *Allgemeine-SS*, maar dat hij slechts kandidaat-lid (*Bewerber*) was. Dat wordt echter tegengesproken door zowel het feit dat hij een lidmaatschapsnummer als de rang van *SS-Rottenführer* had, wat allebei uitgesloten was voor kandidaten.⁸ Ook beweerde Morgen dat zijn inschrijving bij de *Allgemeine-SS* niet vrijwillig maar gedwongen was. In 1933 was hij naar eigen zeggen wel lid geworden van het *Reichskuratorium für Jugendertüchtigung*, een organisatie die Duitse jongeren door middel van sport “tucht, orde, lievendheid en kameraadschap en [...] offerbereidheid voor de gemeenschap”⁹ bijbracht. Na de machtsovername veranderde het karakter van deze organisatie omdat de SA en de SS zich ermee gingen

bemoeien. Morgen verklaarde: “We kregen een nieuwe sportinstructeur en hoorden dat deze instructeur een voormalige officier was, nu gestoken in burgerkleren. De sport en de gymnastische oefeningen kregen steeds meer het karakter van voorbereidende militaire oefeningen, en uiteindelijk werden het militaire exercities.” Op een bepaalde dag werd er volgens hem een inspectie gehouden waarbij de jongere kinderen te horen kregen dat ze vanaf dat moment lid waren van de SA, terwijl de ouderen vernamen dat ze werden ingelijfd in de *Allgemeine-SS*. Zo trad Morgen naar eigen zeggen toe tot de SS.¹⁰

Of zijn inlijving in de *Allgemeine-SS* werkelijk zo gegaan is als Morgen beweerde is niet na te gaan. Weliswaar werd het *Reichskuratorium für Jugendertüchtigung* na de machtsovername ingelijfd door de SA en kwamen veel leden uiteindelijk terecht in de SS, maar in principe was het lidmaatschap van de SS vrijwillig. De organisatie was tenslotte bedoeld als eliteorganisatie waarbinnen aanvankelijk enkel mannen die voldeden aan hoge eisen werden opgenomen. Het is dus niet uitgesloten dat Morgen er vrijwillig voor koos om zich bij de SS aan te sluiten. Juist op goed opgeleide, jonge mensen als hij oefende de eliteorganisatie een grote aantrekkingskracht uit. Terwijl de bruinhemden van de SA werden geassocieerd met straatgeweld en vechtpartijen in bierhallen werden de zwarthemden van de SS beschouwd als gedisciplineerde vertegenwoordigers van het nieuwe regime. Uit het feit dat Morgen tot 1939 dezelfde rang behield, kan echter wel geconcludeerd worden dat hij niet bijzonder actief is geweest en geen leidende rol heeft vervuld in de *Allgemeine-SS*.¹¹

Op 1 april 1933, een maand na zijn toetreding tot de SS, werd Morgen lid van de NSDAP met als lidnummer 2.536.236.¹² Naar eigen zeggen deed hij dit op advies van zijn ouders. Een andere reden die hij na de oorlog noemde voor zijn lidmaatschap was dat dit noodzakelijk was voor de voortzetting van studie (hij zat in zijn zesde semester). “In de universiteit van Frankfurt moest men kunnen aantonen dat men lid van de partij en één van haar afdelingen was”, zo zei hij.¹³ Ook was het lidmaatschap noodzakelijk om in overheidsdienst te treden. Hij beweerde niet aan het partijleven deelgenomen te hebben. Wel was hij lid van de NSDSTB (nazistudentenvereniging) en de *NS-Rechtswahrendbund* (nazi-advocatenbond). Hij lijkt één van de vele opportunisten te zijn geweest die zich pas bij de partij aansloten nadat deze

aan de macht was gekomen. De aanwas van nieuwe leden was zo groot dat de partij in mei 1933 zelfs besloot tot een ledenstop omdat men bang was dat de beweging werd overspoeld door mensen die de nationaalsocialistische zaak niet werkelijk toegedaan waren. Mensen zoals Morgen die zich kort voor de ledenstop aansloten bij de NSDAP werden door de oudgedienden van de partij spottend *Märzgefallenen* genoemd, een ironische verwijzing naar de slachtoffers van de maartrevolutie van 1848 in Wenen en Berlijn en de Kapp-Putsch van maart 1920.

Naar eigen zeggen stond Morgen ook na de machtsovername nog kritisch ten opzichte van Hitler. Na de dood van Rijkspresident Hindenburg op 2 augustus 1934 werd het Duitse volk opgeroepen om te stemmen voor de uitbreiding van Hitlers bevoegdheden: de functie van rijkspresident en rijkskanselier zouden worden verenigd. Dit betekende dat Hitler niet langer enkel partij- en regeringsleider was, maar ook staatshoofd en opperbevelhebber van het leger. Dat gaf hem een verstrekkende macht, aangezien de rijkspresident onschendbaar was en hij via nooddecreten maatregelen kon doorvoeren. Volgens de officiële cijfers steunde 89,9%¹⁴ van de kiezers op 19 augustus Hitlers benoeming tot *Führer* en rijkskanselier, maar Morgen niet. De vereniging van de twee hoogste staatsambten in één persoon ging “dwars tegen [zijn] juridische overtuiging [in]”. Hij weigerde daarom voor Hitlers machtsverruiming te stemmen, maar durfde ook niet tegen te stemmen, laat staan dat hij hier openlijk voor uitkwam. Hij was bang dat als hij zijn kritiek openlijk uitte hem dan “iets gruwelijks” zou overkomen. “Aangezien ik geen zelfmoord wilde plegen,” zo beweerde hij met enige dramatische overdrijving, “heb ik tegen mezelf gezegd: als je niet gaat stemmen, hoef je niet tegen je overtuiging in te gaan.”¹⁵ Door de lokale afdeling van de partij was hij aangesproken op zijn weigering om te stemmen: “Eindelijk had men mij ontmaskerd”¹⁶, zo verklaarde hij. Er werd een zaak tegen hem aangespannen tot uitsluiting uit de partij, maar dankzij de hulp van door hem niet bij naam genoemde SS'ers werd hij niet geroeyerd.

Ondanks dat Morgen zich waarschijnlijk om opportunistische redenen aansloot bij de partij en hij mogelijk staatsrechtelijke bezwaren had tegen de verruiming van Hitlers macht, werd ook hij zoals miljoenen andere Duitsers meegesleept door de successen die Hitler in de jaren

'30 behaalde. Morgen vertelde na de oorlog dat hij eraan gewend was geraakt dat politieke partijen hun beloftes niet waarmaakten, maar dat de nationaalsocialistische partij dat wel deed. Hij had vrienden en bekenden die vijf tot acht jaar werkloos waren geweest en niemand had daar een oplossing voor gevonden. Omdat "de Duitser is geboren om te werken" beschouwde hij de grote werkloosheid in de Weimar-periode als een groot probleem.¹⁷ Hitler beloofde volgens Morgen "werk en brood op de plank, voor de miljoenen mensen die werkloos waren en honger leden [...] en hij slaagde daar werkelijk in, hoewel niemand dat voor mogelijk had gehouden. Zelfs in betrekkelijk korte tijd! Al die mensen die tot dan toe min of meer hadden gevegeteerd, zonder enige toekomst, konden met eigen ogen zien dat hun leven weer zin had en dat zij een plicht hadden – door te werken kon je je gezin weer te eten geven en onderhouden in plaats van steun te trekken."¹⁸

Onderweg naar de universiteit kwam Morgen altijd langs een machinefabriek waar het voorafgaand aan de machtswisseling steeds een rommel was en waar de arbeidsomstandigheden slecht waren. Toen Hitler aan de macht kwam, zag Morgen dit veranderen: alles werd opgeruimd en er werden bloemen geplant en bankjes neergezet waar de arbeiders konden roken. Morgen prees ook de goedkope vakanties voor arbeiders die door de nationaalsocialistische vrijetijdsorganisatie *Kraft durch Freude* werden georganiseerd. Daarnaast was hij vol lof over de moed die Hitler had gehad om opdracht te geven tot de aanleg van de *Autobahnen*, een investering die volgens hem tot dusver geen enkele politicus aangedurfd had vanwege de hoge kosten. Door de positieve veranderingen die Morgen in Duitsland ervoer, veranderde hij van mening over Hitlers politiek. Een fanatieke Hitleraanbidder was hij niet, maar een tegenstander van de nazi's net zo min.

Er zijn echter geen aanwijzingen dat hij zich ook aangesproken voelde tot het antisemitisme van de partij, evenmin is er echter onweerlegbaar bewijs dat aantoonde dat hij zich hier van gedistantieerd heeft. Na de oorlog verklaarde hij dat het antisemitisme "één van de punten in het programma [was] die over het algemeen weerszin wekten en waartegen je je in zekere zin verzette." Maar verontrust was hij niet: "Je zei [...] bij jezelf, er is nog nooit een partij aan de macht gekomen die haar programma voor de volle honderd procent heeft uitgevoerd. Met andere woorden, veel vermeend ijzeren principes raken ondergesneeuwd

of worden afgezwakt. De soep wordt immers nooit zo heet gegeten als ze wordt opgediend.”¹⁹

Een dergelijke houding was niet ongewoon: ook andere oud-partijleden verklaarden na de oorlog dat ze waren gegrepen door Hitlers beloften om van Duitsland weer een krachtige, gezonde natie te maken, maar dat het rabiate antisemitisme hen iets tijdelijks leek dat wel weer zou overwaaien. Na de openlijke protesten tegen Joden gedurende het voorjaar van 1933, met de anti-Joodse boycot op 1 april als dieptepunt, bleven de daaropvolgende jaren massale, publieke protestacties tegen de Joden uit. Het kwam pas tot een gewelddadige escalatie tijdens de *Kristallnacht* van 9 op 10 november 1938, toen in heel Duitsland synagogen in rook opgingen en Joodse winkels en woningen vernield werden. In de tussenliggende jaren was antisemitisme niet afwezig, maar kwam dit vooral tot uiting in discriminerende wetten, waaronder in het bijzonder de Neurenberger rassenwetten van september 1935, die het Joden onmogelijk maakte om te trouwen en seksuele relaties te onderhouden met niet-Joden. Tegen dergelijke uitingen van het antisemitisme werd niet geprotesteerd: veel Duitsers vonden het noodzakelijk dat er maatregelen genomen werden om de invloed van Joden op de samenleving te verminderen, zolang dat maar op “fatsoenlijke” wijze gebeurde.

Hoofdstuk 3

- Pacifist of vechtersbaas? -

Niet enkel in het antisemitisme van Hitler, maar ook in diens oorlogszucht beweerde Konrad Morgen zich te hebben vergist. Toen hem als getuige tijdens het proces van Neurenberg gevraagd werd waaruit bleek dat hij bij zijn toetreding tot de SS nog niets wist van Hitlers oorlogsplannen, antwoordde hij dat hij in 1936 een boek had geschreven met als titel *Kriegspropaganda und Kriegsverhütung* (oorlogspropaganda en het voorkomen van oorlog). Hij verklaarde: "Dit boek toonde, op het moment dat oorlog dreigde, manieren en middelen om oorlog en volkerenhaat te voorkomen. Het boek was onderzocht door de partij en gepubliceerd. Daarom kon ik niet weten dat de SS of het beleid van de rijksregering richting oorlog aanstuurde."²⁰ Het boek werd uitgebracht door uitgeverij Noske te Leipzig. Volgens de beoordeling van de partij had het boek "louter wetenschappelijke waarde, maar geen politieke potentie"²¹, zo beweerde Morgen tijdens zijn denazificatieproces in Ludwigsburg in 1948. Weliswaar werd in het boek niet direct opgeroepen tot oorlog, maar de boodschap was verre van pacifistisch. Morgen zette zich juist af van de "antimilitaristische-pacifistische propaganda", die volgens hem "precies dezelfde methoden [gebruikt] als de eigenlijke oorlogspropaganda." Hij vervolgde:

"Ze appelleert aan dezelfde vernielende hartstochten, drijfveren en instincten. Alleen gebeurt dit met een negatief voortekenen. Tegen de oorlog!

Wekt de oorlogspropaganda haat tegen buitenlandse tegenstanders op, zo wakkert de antimilitaristische-pacifistische propaganda de haat aan tegen de binnenlandse bevolking. (De vijand staat rechts!) Weet de oorlogspropaganda van vermeende gruwelen te vertellen, zo doet de antimilitaristische-pacifistische propaganda daar niets voor onder (loonslavernij, huurkazerneleed, het afbeulen van soldaten). Vervult de oorlogspropaganda het volk met wantrouwen tegen de buitenlandse regering, zo richt de antimilitaristische-pacifistische propaganda de argwaan op de eigen regering (regime van landjonkers en industriëlen). Denigreert de oorlogspropaganda de buitenlandse vijand, zo is de methode van de antimilitaristi-

sche-pacifistische propaganda: gedweep met het buitenland en bezoedeling van het eigen vaderland.”²²

Terwijl hij zijn afkeuring uitte over de pacifistische propaganda, sprak Morgen zich in zijn boek in positieve zin uit over het nationaalsocialisme. Hij lijkt werkelijk te hebben geloofd dat het voeren van oorlog geen doel was van Hitler: “De nationaalsocialistische distantieering van de oorlog is wereldbeschouwelijk onderbouwd en vastgesteld. Het is daarmee onafhankelijk van alle externe omstandigheden en tijdelijke veranderingen en zo lang geldig als het nationaalsocialisme er is.”²³

De strijd die het nationaalsocialisme volgens hem moest voeren, was er één zonder wapens, maar bestond uit noeste arbeid:

“Onze jonge manschappen worstelen in de *Arbeitsdienst* op de eigen bodem. Door ontginningen en ontwaterings- en irrigatiewerkzaamheden wordt de interne kolonisatie van nieuwe, grote landdelen verworven zonder bloedvergieten en zwaardgevechten. Ons wetenschappelijke vernuft vervangt de essentiële grondstoffen die onze karige bodem ons ontzegt en die andere machten, die de aarde onder elkaar hebben verdeeld, ons slechts ontoereikend verschaffen. SA en SS staan gereed om ze echte soldateske gezindheid en lichamelijke productiviteit aan te leren, en maken daarmee elk nieuwe *Stahlbad* [oorlog] overbodig. De grote organisatie *Kraft durch Freude* verschaft ook de armste en laagste volksgenoten de mogelijkheid het hoogste culturele erfgoed tot zich te nemen en de schoonheden van de wereld met eigen ogen te zien.

Dat is onze strijd tegen de armoede, de onwetendheid, het eigen falen en de doofheid van de ziel. Dat is onze worsteling voor een betere levensstandaard, voor de ziel van ons volk, voor een hogere bevrijden mensheid.

‘Dat is onze oorlog!’

onze eeuwige oorlog, zoals die door de *Führer* is verkondigd.

Deze oorlog komt niet ten goede van de rijken, maar juist de armen. Zijn offers worden niet van de bezitlozen, maar van de rijken verlangd.

Dit heroïsme bedreigt niemand.”²⁴

Volgens de in nazipropaganda gespecialiseerde Amerikaanse professor Randall Bytwerk blijkt uit de aangehaalde citaten duidelijk dat het boek vanuit naziperspectief is geschreven. Desondanks noemt hij het “nazigehalte” van het boek “relatief beperkt”. Hij stelt bijvoorbeeld vast dat de fanatieke nazipropagandist Joseph Goebbels niet geciteerd wordt. “[Morgen] citeert wel uitgebreid uit een toespraak van Hitler, maar citeert geen fragmenten uit *Mein Kampf* over propaganda. De meeste citaten zijn afkomstig uit wetenschappelijke publicaties, veel van buiten Duitsland.”

Dat Morgen na 1945 beweerde geen nazi geweest te zijn, wordt door de teksten in het boek volgens Bytwerk echter niet gesteund.²⁵ De Duitse professor in de journalistiek Kurt Koszyk plaatst het boek in breder perspectief. Volgens hem is het één van de “talrijke [Duitse] publicaties [...] die zich met de omvang van de geallieerde propaganda bezighouden, om op deze manier excuses voor de Duitse nederlaag [van de Eerste Wereldoorlog] te vinden.” Volgens hem dragen zulke publicaties over propaganda zelf ook een “propagandistisch karakter.”²⁶ Weliswaar was Morgen gematigder dan Goebbels en andere bekende nazi-propagandisten, maar in zijn boek toonde hij zich een aanhanger van het nationaalsocialisme. Het was geen oorlogszuchtige taal die hij gebruikte, maar pacifistisch was deze evenmin.

Dat Morgen geen pacifist was blijkt ook uit wat hij in een naoorlogs interview zei over de oorlogssuccessen van Hitler in Polen en Frankrijk. Hij wees op een gesprek dat hij tijdens de oorlog had gevoerd met een bekende van zijn vader. De man had gevochten in de Eerste Wereldoorlog en vertelde hem dat de slag om Verdun Duitsland 1,2 miljoen²⁷ man had gekost “en Hitler deed dat in één middag” (Verdun werd op 15 juni 1940 veroverd). Morgen prees de Duitse oorlogssuccessen die hem er nog eens van overtuigden dat hij de politieke bekwaamheid van Hitler voorafgaand aan 1933 had onderschat.²⁸

Ook in Morgens persoonlijke leven van voor de oorlog is er sprake van een voorval waaruit blijkt dat hij geen principieel tegenstander van geweld was. Het gaat om een conflict dat hij in 1938 had met de econoom Karl Julius Speck. Op 5 maart hadden de twee een woordenwisseling. Morgen had zich zo beledigd gevoeld dat hij op 8 maart een brief had gestuurd naar *SS-Hauptsturmführer* Stroh van de arbitragecommissie van het SS-district waaronder Frankfurt am Main viel. Daarin verzocht hij tot de opening van een *Ehrenverfahren*, een zaak ter verdediging van zijn eer.²⁹ Dergelijke zaken werden door de SS gevoerd ter beslechting van persoonlijke conflicten van haar leden. In het uiterste geval kon besloten worden dat een SS'er verplicht werd om zijn "eer met het wapen te verdedigen". Dat hield in dat er een duel uitgevochten moest worden. Himmler gaf er echter de voorkeur aan dat geschillen werden bijgelegd zonder degenekletter en vanaf begin 1943 zouden dit soort duels "voor de duur van de oorlog" in principe worden verboden.³⁰

In de brief aan *SS-Hauptsturmführer* Stroh gaf Morgen een beschrijving van het voorval. Het had plaatsgevonden in de woning van een vriend waar hij en Karl Julius Speck te gast waren. De twee mannen kenden elkaar niet goed, maar ze hadden elkaar wel eens gezien in en om het gerechtsgebouw van Frankfurt, waar Morgen op dat moment voorbereid werd om het ambt van rechter op zich te nemen. De twee mannen raakten in een felle woordenwisseling verstrikt. Morgen beschuldigde Speck ervan dat hij hem fysiek bedreigd had en hem neerbuigend had toegesproken. "Als ik zo weinig hersens in mijn hoofd had als u, dan zou me dat spijten", zo zou Speck gezegd hebben. "De belediging was een bijzonder zware", aldus Morgen. Omdat hij in de woning van zijn vriend te gast was, wilde Morgen de ruzie niet verder doen escaleren. Daarom had hij de woning verlaten zonder nog wat te zeggen.

Meteen de volgende dag had Morgen aan zijn lokale commandant, *SS-Oberscharführer* Dietz, te kennen gegeven dat hij zijn eer met het wapen wilde verdedigen. De twee daarop volgende dagen had Dietz getracht om het verzoek over te brengen aan Speck, maar die werd op beide dagen niet in zijn woning aangetroffen. Dat was de reden dat Morgen zijn brief aan *SS-Hauptsturmführer* Stroh verstuurd had. Daarin benadrukte hij dat Speck volgens hem geen lid was van de SS en dat hij naar verluidt vanwege het voortdurend niet betalen van zijn con-

tributie uit de partij gezet was. Morgen kon niet beoordelen of Speck “een man van eer in nationaalsocialistische zin is”. Op 11 maart 1938 verzond *SS-Hauptsturmführer* Stroh een brief aan Speck waarin hij hem voor de keus stelde om het conflict op te lossen door middel van een vrijwillige schikking of om er anders een arbitragezaak van te maken volgens de regels van de SS. Het kan voor Speck behoorlijk intimiderend zijn geweest om als niet-lid van de SS een brief met een dergelijke inhoud te ontvangen. Op 16 maart 1938 antwoordde hij dat zijn voorkeur uitging naar een vrijwillige schikking, mits Morgen zijn woorden zou terugnemen. De volgende dag stuurde Stroh aan beide kemphanen het verzoek om 20 maart bij hem te verschijnen. Nadat deze ontmoeting plaatsgevonden had, stuurde Morgen op 2 april een schriftelijke reactie aan Stroh, waarin hij schreef dat hij op diens voorstel afzag van een duel. Wel eiste hij dat Speck zijn schriftelijke excuses maakte. Morgen had de excuses zelfs al opgesteld voor zijn opponent: “Ik betreur mijn gedrag tegenover heer dr. Konrad Morgen gedurende het voorval op zaterdag 5 maart 1938 in de woning van de heer Wilhelm Müller en neem mijn beledigende uitingen met de uitdrukkelijke diepste spijt terug.”

De excuses volgden op 12 april. Beide kemphanen werden weer ontboden door Stroh. De door Morgen opgestelde verklaring werd vrijwel letterlijk overgenomen door Speck, maar hij voegde eraan toe dat hij alcohol gedronken had en door bepaalde vragen van Morgen geïrriteerd was geraakt en in deze stemming beledigende opmerkingen had gemaakt. Morgen aanvaardde de excuses en verklaarde dat hij geen beledigende bedoelingen had gehad met zijn opmerkingen. Daarmee was de kous af; op 5 mei 1938 rapporteerde Stroh aan de leider van zijn SS-district, *SS-Oberführer* Kurt Brasack, dat de kwestie opgelost was door een onderling vergelijk.³¹ Een duel bleef dus uit, maar het feit dat Morgen een ogenschijnlijk onbeduidend conflict hiermee had willen beslechten doet vermoeden dat hij zich beter thuis voelde binnen de gelederen van de gewelddadige nazibeweging dan dat hij na de oorlog deed voorkomen. Schermduels waren indertijd onder conservatieve studenten gebruikelijk en het gezicht van menig SS'er werd ontsierd door een litteken uit hun studententijd.

In 1939 kwam Morgen opnieuw in conflict met een collega. Hij werkte dat jaar tot het aanbreken van de oorlog als advocaat en rechter bij het